

DANSK FAGBEVÆGELSE

Knud Knudsen: *Dansk fagbevægelses historie frem til 1950*, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens historie 2011

Knud Knudsen fragter over 700 sider læseren gennem dansk fagbevægelses udvikling i perioden 1850-1950. Knudsens ærinde er "at skrive en bred og generel fremstilling af fagbevægelsens historie", og det må man sige, at han kommer omkring med. Forfatteren angiver, at denne brede fremstilling "tager udgangspunkt i arbejdet og arbejdsforholdene", og her er det mere tvivlsomt, om fremstillingen for alvor kommer i dybden – det forbliver en meget organisationsbunden fremstilling, også når vi hører om værkstedsforhold og arbejdsgange. Mere om det længere fremme.

Knudsen har været interesseret i at få skrevet en samlet fremstilling af organisationsdannelsen igennem den berørte periode, en historie, der jo for så vidt er skrevet mange gange før, og fra mange forskellige synsvinkler, men ofte inden for enkelte brancher eller med et særligt fokus på én bestemt overgangsfase: Eksempelvis de først fagforeningsdannelser i 1870 efter lavenes ophør; brydningerne omkring Septemberforliget 1899; konflikterne mellem socialdemokrater og kommunister i 1930'erne osv.

For at håndtere denne lange og komplekse historie er fremstillingen bygget op omkring tre hovedtemaer:

1. Industrialisering, fag og arbejde, der særligt berører arbejdspladsforhold, såsom hvordan industrialiseringen slog igennem i forskellige fag.
2. Relationer mellem arbejdspladser og organisationer, herunder agitationen i forhold til arbejdspladserne.
3. De faglige organisationer, deres opgaver og kamptemaer. Spørgsmål, der her står centralt, er, hvordan udfordringerne på arbejdspladserne påvirkede de opgaver som organisationerne tog op samt om der udviklede sig en særlig organisationskultur.

Fremstillingen er fra 1870 og frem kronologisk opbygget i 10-års perioder – visse perioder dog af noget længere varighed. De nævnte tre temaer gennemgås systematisk for hver periode for sig. Dette sikrer på den ene side en meget omfattende materialepræsentation, men får tillige som konsekvens, at deskriptionen bliver fremtrædende på bekostning af analyse og diskussion; afhandlingen er gennemgående materiale- snarere end problemstyret. Det betyder til gengæld, at man med Knud Knudsens bog vil have et opslagsværk, som man kan vende tilbage til mange gange, hvis man bliver i tvivl om, hvordan organisationsdannelsen vandt frem i en bestemt branche i en bestemt periode, hvilke hoveddiskussioner om

mekanisering, løndannelse mv., der fandt sted i hvilken periode, hvordan udviklingen mellem fagforeninger, forbund og landsorganisation havde sine bestemte afgørende milepæle osv. Der ligger et meget stort og omfattende materialeindsamlende og -bearbejdende arbejde bag de 700 sider.

Hvad angår dette materiale, er der først og fremmest brugt jubilæumslitteratur fra diverse fagforeninger og -forbund (samt fra den politiske gren af arbejderbevægelsen), erindringskrifter og biografika fra fremtrædende personer i den faglige og politiske bevægelse, samt i relativt stort omfang også fagblade, der i og med deres samtidighed er en meget central kilde til presserende problemstillinger omkring organisering, teknologi og andre udfordringer. Derudover spiller andre forfatters behandling af lignende problemstillinger naturligt en stor rolle – bl.a. jo også fordi der er tale om temaer, der er grundigt behandlet af det akademiske miljø gennem hele det 20. århundrede, ikke mindst fra 1970'erne og frem. De to kapitler, der omhandler perioden frem til 1870 baseres nærmest udelukkende på sådan litteratur, herunder dennes brug af samtidens debattører. I denne tidlige periode – og til dels i forbindelse med de følgende – spiller i øvrigt Henry Bruuns værk *Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900* af gode grunde en meget fremtrædende rolle.

Materialegrundlaget baseres endvidere på de erindringer fra ældre arbejdere, der blev indsamlet af Nationalmuseet efter 1950. Knudsen er behørigt reserveret over den udsagnskraft (med referencer til de historiefaglige debatter om deres brugbarhed) disse kan tillægges, samtidig med, at han fremhæver deres mulighed for at tilføre det tørrere organisationsbaserede litteratur en personlig vinkel, ligesom de kan være en kilde til de forskellige fags udvikling i perioden fra 1890'erne og frem. Forfatteren har arbejdet med disse erindringer siden slutningen af 1980'erne og får altså først for alvor nu gjort brug af dem. Det kan ærgre, at interessen for at få et bredere (om man vil: 'nedefra') perspektiv på arbejdsliv og organisationsdannelse ikke har ledt ham til selv at foretage interviews. Trods en måske umiddelbar lighed med erindringer – det personlige, det subjektive, nedefra-perspektivet osv. – er interviews en form for materiale af en væsensforskellig karakter. Interviews kan dels foretages også med mennesketyper, for hvem erindringsskrivning ligger meget fjernt (og som måske åbner andre verdener end den typiske selvrefleksive og -iscenesættende erindringsskriver), dels er de langt mere velegnede til at uddybe sammenhænge, til at fastholde fokus på det, forskeren er interesseret i, til at åbne øjnene for nye sammenhænge, til at komme bag om betydningen af tilsyneladende almene betegnelser (Knudsen har selv en god diskussion af de mange betydninger, ordet 'arbejde' kan have, baseret på hans læsning af erindringerne – igennem interviews kan man for alvor få begreb om denne kompleksitet). Interviews foretaget i 1980'erne og 1990'erne kan faktisk beskrive forhold så langt tilbage som i 1920'erne, -30'erne og -40'erne, og en meget stor del af de oplysninger og beskrivelser kan berige indsigten i også tidligere perioder, så længe man via andre kilder har kendskab til, om andre forhold – hie-

rarkier, arbejdsdeling, arbejdsprocesser, værkstedsforhold i bred forstand – i øvrigt udviser en høj grad af kontinuitet.

Erindringerne kommer i Knudsens fremstilling ikke for alvor til at tilføje kvalitativt nye perspektiver. I det relativt begrænsede omfang de bruges (langt mere begrænset end det indikeres af bagsidetekstens ”arbejdet og arbejdsforholdenes udvikling belyst gennem arbejderne og håndværkernes egne erindringer”) giver de nuancer til f.eks. kompleksiteten i arbejdsopgaver i forhold til det, der også kan være beskrevet i eksempelvis fagbladene, og de kan give noget kulturhistorisk kolorit i form af slagfærdige sentenser fra velskrivende erindringskrivere. Men de bliver ikke et korrektiv til det øvrige organisationsbundne materiale eller åbner for fundamentalt nye perspektiver. Det skyldes formentlig, at hovedtråden i fremstillingen er spundet omkring de diskussioner, der tages i formaliserede fora i foreninger og organisationer – og her kan den erindringsbaserede viden dårligt blive andet end et supplement.

Bogens styrke er dens redelige og systematiske gennemgang og forsøg på at få kortlagt de vigtigste milepæle i udviklingen. Man er ikke i tvivl om, at der er gjort en kæmpe bestræbelse på, at de centrale udviklingstræk, hvad angår organisering og iværksættelse af nye reguleringsformer, er kommet med.

I mine øjne er fremstillingen mindre overbevisende, når det kommer til forklaringer på udviklingen af fagbevægelsen og ’arbejdet’. Det gælder f.eks. i forhold til redegørelsen for sammenhænge, der leder til organiseringen. Her peges der flere steder (bl.a. s. 14f og 665) på forskellige oprindelsehistorier, som det er svært at være uenig i, men som heller ikke for alvor får fat i, hvad der er på spil: nogle organisationer opstod gennem en udskillelse fra de eksisterende svendelav, nogle organisationer opstod uafhængigt, på fagets egne præmisser og endelig opstod nogle foreninger i kølvandet på Internationales opløsning. Andre steder (bl.a. s. 192) taler Knudsen om ”beskyttelse af faget og værn mod trusler ’udefra’” som baggrund for organisationsdannelse, og her er man nok nærmere en mere principiel indsigt – men uden at det er en problematik, der forfølges.

I forlængelse heraf er der flere diskussioner, som man kan ærgre sig over ikke bliver ført – eller som bliver slået an, uden at der for alvor tages livtag med dem. Det gælder eksempelvis spørgsmålet om heterogenitet og differentiering, der tages op, samtidig med, at der immanent arbejdes med ’klassen’ (bl.a. i forlængelse af E.P. Thompson, s. 40). Emnet italesættes også flere gange i spørgsmålet om, hvorvidt man skal forstå arbejderkulturen som grundet på ’fag’ eller ’klasse’ (f.eks. s. 13: ”hvordan var forholdet mellem klassesolidaritet og fagidentitet, var det mere faglig identitet end klassebevidsthed?”), men ud over at man må forstå, at der nok menes, at det er lidt begge dele, tages problematikken ikke op. Ingen vil i dag påstå, at arbejdere – heller ikke gennem den berørte periode – skal ses som en homogen klasse, men det skulle gerne lede til et nyt spørgsmål frem for blot en konstatering. For hvad er arbejderne så; er de blot at se som samfundsborgere på lige fod med alle mulige andre, så kan vi jo blot kalde dem mennesker eller indivi-

der? Dette rimer dårligt med, at arbejderbevægelsen og 'menige' arbejdere i meget høj grad er blevet anskuet som kollektivt agerende – netop bl.a. gennem fagorganisationerne – ligesom de i en over hundredårig periode har spillet en stærkt dagsordensættende rolle i det danske – og mange andre – samfund. Knudsen har en fin pointe (s. 661) om, at man altid har sagt at arbejdere 'i gamle dage' var mere solidariske end 'nu' – uanset hvornår dette 'nu' er placeret i kulturhistorien. Således er problematikken differentiering/enhed (eller egoisme/solidaritet) tilsyneladende en grundfigur, der fortjener en forklaring. Jeg har selv sporet både heterogeniteten og den kollektive optræden i materiale fra arbejdspladser fra midten af 1800-tallet og op gennem hele det 20. århundrede – hvor der i arbejdets verden åbenbarer sig en sand mangfoldighed af grænsedragninger og grupperinger; ikke blot mellem 'fag', men inden for værksteder og afdelinger. Jeg har fundet begrebet monopolisering velegnet til at pege på et bærende princip i sikringen af livsbetingelserne for folk, der på det kapitalistiske marked sælger et stykke arbejde, der uanset faglig kompleksitet er defineret fra virksomhedens side og kan eftergøres af andre (med andre ord: lønarbejdere). Gennem monopolisering sikrer arbejderne inden for et bestemt arbejdsområde sig forhandlingsret og indflydelse. Imidlertid involverer monopolisering ikke blot inklusion. Hvis den skal være et brugbart virkemiddel over for modparten, kan den ikke involvere alle arbejdere, men må netop være eksklusiv i forhold til andre arbejdere – kun således kan lønforbedringer (og alle øvrige tænkelige forbedringer af arbejdsforholdene) sikres en anerkendelse af modparten.

På denne baggrund giver det rigtig god mening, at arbejdere nogle gange opfører sig stærkt ekskluderende over for andre arbejdere – det er faktisk en nødvendighed for i bestemte sammenhænge at kunne forhandle en aftale hjem – ligesom det også er en selvfølge, at de i andre sammenhænge vil stå frem på et bredt kollektivt grundlag. En dobbelthed, der vel at mærke ikke kun berører lønforhold, men er uadskillelig fra et kompleks af hverdagslig kulturel praksis, såsom forhold til kollegaer, acceptable omgangsformer, hierarkier, holdninger, anerkendelse, værdighed osv.

Dette er som sagt en problematik, der berøres mange steder gennem bogen, men som aldrig egentlig udforskes. Et sted skriver Knudsen, at "Skulle model-snedkerne nødvendigvis have deres egen fagforening? Kunne de ikke stå hos de øvrige snedkere? Det kunne de åbenbart ikke!" (s. 93) – en formulering, der antyder, at det ikke anses for egentlig relevant at børe i, hvad der er på færde, når faggrænserne trækkes. Det er ikke uproblematisk, når hele bogen skal være en kortlægning af, hvordan 'arbejdet' og 'det faglige', spiller en konstituerende rolle for bogens hovedemne: fagorganisationerne. Det interessante med denne evindelige grænsedragning mellem fag og specialer – af alle arter og på alle niveauer i bevægelsen: værkstedsgulv, fagforeninger, forbund – er nemlig, at den dybest set *ikke* er konstitueret af arbejdets indhold, 'faget' om man vil. Til syvende og sidst afhænger et 'fags' grænsedragning i forhold til andre af, hvad der er politisk/for-

handlingsmæssigt muligt på et givent tidspunkt. Selvsagt er det bedste argument for at monopolisere et bestemt fagområde som 'murerarbejde', 'snedkerarbejde', 'tømrerarbejde', at man kan henvise til en særlig evne til at udføre den type arbejde – og eventuelt kræve uddannelse og svendebrev for optagelse i fællesskabet – men der er talrige eksempler, der viser, at det ikke i sig selv er dette, der sikrer en 'faglig' afgrænsning. Man kan jo sådan set bare se på arbejdsmændene i den berørte periode; det arbejde, de laver, kunne strengt taget udføres af de faglærte svende, men arbejdsmændene opnår monopol på det fordi de i denne kulturhistoriske periode (det har knebet mere det sidste kvarte århundrede) har fagpolitisk mulighed for at sikre sig arbejdsgivernes og de andre 'fags' anerkendelse; herefter er de forskellige ufaglærte arbejdsområder at betragte som arbejdsmændenes 'fag' – fuldstændig parallelt til de 'rigtige fag'. Knudsen nævner selv grænsestridigheder flere gange, bl.a. også mellem snedkere og tømrere (s. 195f), hvor det selvsagt også kan være svært at begrunde en klar skillelinje ved mange af arbejdsfunktionerne. Ikke desto mindre opfattes begge som rigtige og selvberørende fag.

Således kan tilsyneladende indlysende identiteter ændres under nye konjunkturer. Blandt mange andre eksempler kan nævnes forskallingsarbejde ved betonstøbning, hvor Carl-Erik Andresen har vist, hvordan dette grove, værktøjsødelæggende arbejde, går fra at være et job for ufaglærte arbejdsmænd til at være faglært tømrerarbejde, da konjunkturerne strammer til i 1950'erne. I bogen forbliver 'faglig identitet' noget, der begrundes i dels den uddannelse man har, dels de fagtermer der knytter sig til det (s. 660) to aspekter, der selvsagt ikke er til at komme uden om, men som i den grad bliver relativiseret, hvis man er opmærksom på, hvordan både det ene og det andet skifter med teknologisk udvikling (og konstant nye funktioner og processer, der gøres til 'fagets') og fagpolitisk styrke (der betinger, *hvad* man har mulighed for at definere som 'fagets').

En materialisering af disse principper finder man på det formelle, organisatoriske område i de såkaldte værkstedklubber eller fabriksklubber. Jeg har ledt efter en omtale af dem, men kun fundet et sted, hvor de nævnes – og her helt en passant (omkring en bestemmelse i martsoverenskomsten 1904, s. 351). Dette er noget besynderligt, eftersom klubberne fra i hvert fald 1900 er en helt formaliseret del af fagforeningssystemet og har en central betydning på større virksomheder. Her kan arbejderne etablere klubber for særlige arbejdsområder med henblik på indflydelse på og regulering af lokale arbejdsforhold. En klub skal anerkendes af fagforeningen, klubbens formand er typisk tillidsmand for det pågældende område og klubberne fører forhandlingsprotokoller helt på linje med fagforeningerne. Efter år 1900 bliver systemet med en fællestillidsmand – der samlet repræsenterer klubberne – almindeligt. Netop i klubregi kan man se den konstante forhandling af arbejdsområder, rettigheder og uoverensstemmelser (også af og til i forhold 'opadtil', til fagforeningen), men frem for alt er det arbejde som klubberne foretager sig, langt tættere på det daglige arbejde – som er bogens hovedanliggende – end det, der materialiserer sig i fagforeningerne. Jeg har ved tidligere lejligheder

undret mig over, at ikke andre har inddraget klubberne som noget helt naturligt i den øgede interesse i værkstedsforhold og en differentiering af, hvad lønarbejde indebærer for den enkelte. En af de få der har været opmærksom på dem (eller fundet dem interessante) er Walter Galenson, arbejdsattaché ved den amerikanske ambassade i København, som i 1955 udgiver en overordentlig indsigtfuld analyse af det danske arbejdsmarkedssystem – og som Knudsen også refererer til flere gange, men altså uden at tage fat i dette aspekt af organisationslivet.

I forlængelse af spørgsmålet om sameksistens mellem differentiering og enhed ligger jo i øvrigt hele spørgsmålet om, hvorvidt arbejderne ville et opgør med kapitalen, om deres kamp – og samling – var et led i en bevægelse mod et andet samfund. Som bekendt var det jo en del af retorikken og programmerklæringerne langt op i 1900-tallet – i netop fagbevægelsen. Jeg har andetsteds argumenteret for, at det *ikke* var en sådan bestræbelse, der skabte arbejdernes opbakning til fagbevægelsen, men derimod muligheden for at få indflydelse på sine livsbetingelser gennem at være et anerkendt subjekt med rettigheder – *samtidig med* at truslen om netop denne målsætning var et slagkraftigt middel til at opnå indflydelse. Det kan her undre, at forfatteren kun tager problematikken op i forbindelse med, at den omtales i det gennemgåede materiale (som omkring 1870, ifm. spørgsmålet om socialisering/bedriftsråd i 1920'erne og igen i 1940'erne) frem for at gøre den til genstand for en egentlig analyse. Blot for at understrege, at spørgsmålet ikke kun hører til i arbejderbevægelsens barndom, talte smedeformand Hans Rasmussen på arbejdspladserne i 1940'erne stadig om socialisering af produktionsmidlerne som målsætningen – samtidig med at Danmark lagde sig lige i kølvandet af verdens største kapitalistiske magt, USA – og som bekendt var samfundsomvæltning stærkt på dagsordenen igen omkring 1970. Jeg er selv af den opfattelse, at det aldrig har været samfundsomvæltning, der begrundede den 'menige' arbejders opbakning til bevægelsen, men netop fordi spørgsmålet var med til at gøre arbejderbevægelsen til noget man lyttede til – og med en deraf følgende bred politisk opbakning til dens moderate del, Socialdemokratiet, på bekostning af de radikale yderfløje – er det jo helt centralt i forhold til fagforeningernes mulighed for at positionere sig. Fagforeningerne havde kontakten fra arbejderbevægelsens top til værkstedsgulvet – eller de var i hvert fald det bedste bud på en forbindelseslinje til potentielt samfundstruende elementer på arbejdspladserne. Et sådant synspunkt berøres eksempelvis i Bo Lidegaards bøger om Krag og om den danske udenrigspolitik og jeg har selv systematisk prøvet at forfølge dette perspektiv i bogen *Mellem storpolitik og værkstedsgulv*. Knudsen nævner ganske vist, at den internationale dimension ikke har fundet plads i nærværende sammenhæng, men det er svært at se, hvordan den kan undværes, hvis man skal forstå dansk fagbevægelses historie i den berørte periode. Fagbevægelsens rolle og samfundsmæssige nøgleposition hænger snævert sammen med internationale forhold, hvilket især bliver tydeligt i tilspidsede situationer: omkring 1870 efter Internationales grundlæggelse; efter 1. verdenskrig med revolutionære strømninger i vores nabolande; i

1930'ernes (og igen umiddelbart efter krigen) yderligere tilspidsning af kampen om arbejdernes sjæle for enten en moderat, samfundsstabiliserende linje, eller en radikal samfundsomvæltende linje. Man kan synes, at dette er fjernt fra værkstedsgulvet – men det er lige præcis den 'menige' anonyme arbejder, som man er potentielt bange for, som man appellerer til og prøver at vinde for sin sag. Og derfor er der en meget nær sammenhæng mellem fagforeningernes samfundsmæssige rolle og værkstedsgulvet; eller 'arbejdet', som det hedder i afhandlingen.

Med andre ord er arbejdsidentiteten og fagidentiteten – og dermed dansk fagbevægelses historie – komplekse størrelser, der langt fra alene konstitueres af det, der konkret laves eller af 'traditionen', men er indvævet, dels i hvad der kan anerkendes som faglighed af andre fagidentiteter og arbejdsgiversiden, dels i den samfundsmæssige italesættelse af 'arbejdere' under skiftende storpolitiske betingelser. Det havde været spændende, hvis sådanne diskussioner var blevet taget op i forhold til det store materiale, som Knudsen har været igennem, kortlagt og systematiseret.

NIELS JUL NIELSEN

LEKTOR

AFD. FOR ETNOLOGI, SAXO-INSTITUTTET

KØBENHAVNS UNIVERSITET